

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה את שמות בני ישראל, ומספרת (א, יח) שכולם "התילדו על משפחותם לבית אבותם". נחלקו הראשונים בביאור הפסוק: **רש"י** (שם, ד"ה ויתילדו) ביאר, שכוונת הפסוק שכל אחד מבני ישראל הביא את ספרי היוחסין שלו. **הרמב"ן** (שם) חלק וסבר, שכוונת התורה לומר שהערב רב לא היה חלק ממניין ישראל. ובלשונו:

"יתילדו על משפחותם לבית אבתם - הביאו ספרי ייחוסיהם ועדי חזקת לידת כל אחד ואחד להתייחס על השבט, לשון רש"י. ואינו נראה שיהיו צריכין להביא שטר ועדים על ייחוסיהם לשבטיהם, אבל "ותילדו" שנמנו תולדותם למשפחותם לבית אבותם. הטעם, לומר כי נקהלו כל העדה כלם אל פתח אהל מועד, חוץ מערב רב אשר לא מבני ישראל המה."

בעקבות מניין בני ישראל וייחוסם, נעסוק השבוע בשאלה האם יש משמעות הלכתית לנישואין במסגרת אזרחית, דהיינו נישואין ללא קידושין, רב, עדים וכו'. יש להוסיף, שדיון זה אינו תיאורטי, וכיום אלפי זוגות בשנה מתחתנים בנישואין אזרחיים בקפריסין. כמו כן יש זוגות רבים החיים ביחד שנים רבות ("דועים בציבור"), ויש לדון במעמדם ההלכתי.

כיצד מקדשים

כיצד מקדשים? כפי שמתאר הרמב"ם בתחילת הלכות אישות (א, א), לפני מתן תורה במקרה בו אדם רצה לחיות עם אשה, לא היה צורך בקניין מיוחד בפני עדים, אלא הוא היה כונס אותה אל ביתו ובכך די היה כדי להחשיבם כנשואים. לאחר מתן תורה נקבע, שבשביל לשאת אשה צריך לקנות אותה בפני עדים, קניין המתבצע באחד משלושה אופנים:

אפשרות ראשונה הנפוצה ביותר כיום, קניין באמצעות כסף או שווה כסף, החתן נותן טבעת לאשתו בפני עדים ובכך היא מקודשת. **אפשרות שניה**, לקדש באמצעות שטר. **אפשרות שלישית**, באמצעות ביאה, החתן והכלה נכנסים לחדר בפני שני עדים. כמו כן, מעבר למעשה הקידושין והנישואין שחובתן מהתורה, תיקנו חכמים שחובה לברך שבע ברכות בחופה.

למרות שכאמור מדין תורה ניתן לקדש בביאה, בפועל הגמרא במסכת קידושין (יב ע"ב) כותבת שרב גזר שלא לעשות כך, כיוון שיש בכך פריצות (וכאשר בחתונה חלק מהזוגות מתייחדים לאחר החופה, אין זה בגלל שכך מתבצעים מעשי הקידושין, אלא שלאחר הקידושין שנעשו עם טבעת, החתן צריך להכניס את הכלה אל ביתו¹).

אין אדם חוטא

כאמור, רב גזר שאין לקדש בביאה, אך בכל זאת במקרה בו אדם עבר על תקנתו והתייחד בעדים - הקידושין חלים. כאשר אדם מתחתן בקפריסין וכדומה, וודאי שאין למעשה הנישואין שום משמעות הלכתית, אלא שדנו המפרשים האם יש מקום לומר שהם נשואים בכל זאת, מפני שלאחר מכן הוא מתייחד עימה בביתו, דיון הקשור 'לאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות':

הגמרא במסכת גיטין (פא ע"א) מביאה מחלוקת בין בית שמאי לבין בית הלל, האם חוששים שאדם שהתייחד עם גרושתו בעל אותה לשם קידושין, והיא תצטרך גט. הגמרא ייסוד המחלוקת הוא, האם אדם עושה בעילתו בעילת זנות, לדעת בית שמאי אדם עושה בעילתו בעילת זנות ולכן היא לא מקודשת, ולדעת בית הלל אין אדם עושה ולכן היא מקודשת. ובלשון המשנה:

"משנה: המגרש את אשתו ולנה עמו בפונדקי, בית שמאי אומרים: אינה צריכה הימנו גט שני, ובית הלל אומרים צריכה הימנו גט שני. אימתי? בזמן שנתגרשה מן הנשואין. ומודים, בנתגרשה מן האירוסין - שאינה צריכה הימנו גט שני, מפני שאין לבו גס בה."

להלכה נפסק כבית הלל, אלא שהם אמרו את דינם ביחס לגרוש וגרושה, ונחלקו המפרשים מה הדין בפנוי ופנויה. א. **הגאונים** (גירושין י, יט) סברו, שכל התייחדות עם פנויה בעדים מוגדרת כבעילה לשם קידושין. ב. **הרמב"ם** (שם) חלק וסבר שרק כאשר היה קשר ביניהם, לדוגמה היו נשואים בעבר או בתהליכי נישואין בהווה, אז הביאה תוגדר כביאה לשם קידושין, ולא בסתם פנוי ופנויה.

במה נחלקו? **האור שמח** (שם ד"ה והמכוון) ביאר, שנחלקו בביאור המושג אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות. לדעת הגאונים אדם אינו רוצה לחטוא, לכן כאשר הוא בועל פנויה, מסתמא דעתו לקדש אותה. לעומת זאת הרמב"ם מבין שאין לאדם בעיה לעבור עבירות, אלא שבמקרה בו אותו אדם גם ככה מתכוון לחיות עם אותה אשה, הוא מעדיף שלא לעשות זאת בחטא. ובלשונו:

"הורו מקצת מגאונים שכל אשה שתבעל בפני עדים צריכה גט, ואין ראוי לסמוך עליה, ובאשתו הוא שחזקתו שאינו עושה בעילתו זנות. והמכוון מדברי רבינו, דלא מן חומר האיסור דבעילת זנות אמרו חזקה זו, רק באשתו אמרין דמתחרט על הגט, או בועל שלא לשם תנאי, אבל לומר מחזקה שמקדש אשה דעלמא, זה לא אמרין."

בנוסף למחלוקת במקרה של ייחוד פנוי ופנויה, האור שמח כתב שישנה מחלוקת ביניהם במקרה בו אדם התייחד עם גרושתו, בזמן שהיא לא הייתה טהורה. לדעת הגאונים היא לא תהיה מקודשת, שהרי הטעם שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות ומתכוון לנישואין הוא כדי לא לחטוא, ופה שגם ככה הוא חוטא אין הוא מתכוון לשם קידושין.

לעומת זאת לדעת הרמב"ם, כיוון שהסיבה שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות היא, כי אדם אומר לעצמו שאם ממילא הוא מתכוון לחיות עם אותה אשה, אין לו טעם לעשות זאת בעבירה אם הוא יכול לעשות זאת בהיתר. גם במקרה זה, כיוון שהוא יכול לקדשה בהיתר אין סיבה שלא יעשה כך גם אם הוא עובר על איסורים נוספים תוך כדי.

¹ כפי שראינו בעבר (שמות שנה ג'), בעקבות כך שהחתן מכניס את הכלה לביתו (= חדר הייחוד) נוצרת בעיה, כיוון שלאחר מכן היא נשואה הן מהתורה והן מדרבנן, ובוודאי חייבת בכיסוי ראש. בביאור המנהג נאמרו תירוצים רבים, כאשר יש שכתבו להקל מפני שהכלה נשארת עם ההינומה על ראשה, ויש שכתבו שמעשה הנישואין נגמרים רק כאשר החתן מתייחד עם אשתו בביתו ממש.

לכאורה עולה מדברי הרמב"ם, שכאשר אדם התחתן בקפריסין, כיוון שלאחר זמן מה הוא מתייחד עם אשתו ומסתמא יש עדים הרואים מעשה זה - אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, והוא יהיה נשוי. אלא, שאחרונים רבים כתבו סייג לדברים אלה בעקבות דברי הריב"ש, שהתמודד עם שאלות הקשורות לאנוסים (פרעות קנ"א), יהודים שהתנהגו כלפי חוץ כנוצרים:

א. **הריב"ש** (ס' ו) דן במעמד אשה שהתחתנה עם אחד מהאנוסים בכנסיה, ולאחר זמן עזב אותה כשהיא בהריון. לאחר זמן היא ברחה מהמדינה וכעת רוצה להינשא לאדם אחר, והוא דן האם היא נחשבת אשת איש. ברור שאין שום משמעות לנישואין בכנסיה, אבל כפי שראינו לעיל יש מקום לומר, שכיוון שהם תופסים את עצמם כבעל ואשה היא נקנתה בביאה.

במענה לשאלה כתב הריב"ש, שאפילו הגאונים שכתבו שכאשר פנוי ופנויה מתייחדים הם עושים זאת לשם קידושין, במקרה זה כולם יודו שאין משמעות לביאה. ונימק, שכיוון שהם התחתנו אצל הגויים בכנסיה, מוכח שאין רצונם לבעילה כדת משה ויהודית, ולכן אין בבעילה זו קניין - וממילא הוא הדין לנישואין בפני ערכאות בקפריסין וכדומה. ובלשון הריב"ש:

"יש להשיב ולומר דאפילו לדעת אותם הגאונים ז"ל, שסוברין דבסתם אמרינן לשם קידושין בעל, הכא בנדון זה לא בעל לשם קידושין. דכיוון שהתנו בנישואין בחקות העובדי כוכבים ובבית במותם מפי הכומר, הרי הוא כאילו פירשו שאין דעתם לשם קדושין כדת משה ויהודית, אלא בדרכי עובדי כוכבים שאינן בתורת קדושין וגיטין."

בדומה לכך כתב **הרדב"ז** (ח"א ס' שנא), שהבא על גרושתו נדה, כיוון שלא חש לאיסור נדה, וודאי שלא חש לכך שנמצא עימה ללא קידושין. גם **תרומת הדשן** (ס' רט) על בסיס אותו עיקרון כתב, שאדם שהיה פרוץ בזנות עוד לפני הנישואין וברח לאחר הנישואין, מסתמא גם בנישואין אין בעילתו מוגדרת כבעילת קידושין אלא כבעילת זנות.

ב. **השאגת אריה** (תשובה לבית אפרים אבה"ע ס' מב ד"ה עוד) העלה סברא נוספת להקל, שיש מקום לומר שכאשר דנו בשאלה האם ביאה נחשבת לשם קידושין, זה רק בדורות ראשונים, שידעו שיש אפשרות כזאת מבחינה הלכתית ואף הייתה דרכם בכך. בזמן הזה לעומת זאת, אנשים רבים בכלל לא יודעים שיש אופציה כזאת ובטח לא מכוונים לקדש בביאה (ועיין הערה²).

דעת המחמירים

בניגוד למה שראינו עד כה, ישנם הסוברים שבמקרים בהם מתחתנים בערכאות ואחר כך חיים יחד, יש משמעות הלכתית לביאה, והבעל יצטרך לתת גט לאשתו במקרה בו הזוג מחליט לסיים את חייהם המשותפים יחד:

הרב יוסף אליהו הנקין (לב איברא עמ' 12) כתב, שלא צריך שביאת הקידושין תהיה לשם קניין על פי דת משה וישראל. בפשטות, מטרתה להראות שאשה זו מיוחדת לו ואסורה על אחרים, ולטענתו דבר זה מתרחש גם כאשר אדם מתחתן בנשואים אזרחיים בהם הוא מראה שרצונו לשאת אשה זו, ולאחר מכן חי עימה בביתו.

כיצד התמודד עם דברי הריב"ש שראינו לעיל? הוא טען, שכאשר הריב"ש כתב שהמתחתן בכנסיה אין ביאתו אחר כך מהווה קניין בביאה, כוונתו למקרה בו ידוע מראש שמדובר 'בזוגיות פתוחה'. כלומר הזוג אמנם מתחתן, אבל קשרי האישות ביניהם רופפים ואין מניעה מבחינתם לקיים יחסים עם זרים במהלך הנישואין, בנישואים אזרחיים לעומת זאת הזוג מחוייב לקשר. ובלשונו:

"ואמנם החיים של הקומוניסטים ברוסיה, שתכלית שיטתם היא לבטל קשרי האישות מהארץ, וגם בהוה קישורם ארעי, אם אמנם באמת אין מקיפים על הפקר נשותיהם יש לדמות זה לאומר לאשה הרי את קנויה לי ואין את אסורה לכל אדם שאין זו אשת איש. וכל זאת אינו עניין לנישואי ערכאות באמריקה ומקומות אחרים."

הרוגצ'ובר (צפנת פענח א, כו - כז) טען בדומה לכך, שיש שני רבדים בקניין על ידי אישות. **רובד בסיסי**, שקיים ביהודים כשם שקיים בבני נח, קניין באמצעות אישות המודיע שאשה זו אשתו, והבא עליה עובר באיסור עשה של 'דבק באשתו ולא באשת חברה'. **רובד נוסף** על גבי הרובד הבסיסי שקיים רק בנישואי יהודים, הוא הרובד הקובע שאשה זו נשואה על פי דת משה וישראל.

משום כך, במקרה שבני הזוג שהתחתנו בערכאות מתגרשים, חובה לתת גט בגלל הרובד הראשוני. אמנם במקרה זה יש לכתוב בגט רק פעם אחת שאשה זו מותרת לכל אדם, ולא פעמיים כבדרך כלל, כיוון שבועד שהפעם הראשונה באה להורות שקשר האישות ביניהם מתנתק, הפעם השנייה באה להורות שאין ביניהם חובות ממוניות, וחובות ממוניות קיימות רק במקרה בו הקידושין הם על פי דת משה וישראל.

מה עושים בפועל

בפועל נראה שנוהגים בבתי הדין כדעת **הרב משה פיינשטיין** (אגרות משה א, עד) ו**הרב עובדיה** (יביע אומר אבה"ע ו, א), שאמנם מעיקר הדין אין נישואים אזרחיים ואחריהם מגורים במשותף נחשבים קידושין, אך מכל מקום במקרה בו אפשר לחוש בקלות לסוברים שהנישואין חלו, חוששים. לכן לדוגמא, במקרה בו הזוג מחליט לפרק את החבילה, מצריכים גט לחשוש שאולי היו נשואים.

אולם, במקום בו האיש נעלם או מסרב לתת גט ואשה זו תשאר עגונה היא מותרת לכתחילה. כמו כן, במקרה בו אשה התחתנה בנישואין אזרחיים במדינה זרה ואף התגרשה שם (כך שלא קיבלה גט), כאשר היא מגיעה לארץ לאחר שהתחתנה עם אדם נוסף כדת משה וישראל וילדה לו ילדים, אין להצריכה גט מבעלה הראשון, כיוון שאז יטעו לחשוב שילדיה מבעלה השני ממזרים.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...

² עם זאת, **החלקת מחוקק** (אבה"ע כו, ג) העיר, שכאשר כתב הריב"ש שאין נישואיהם נישואים, זה רק במקרה בו הם לא מקיימים גם שאר מצוות, אך במקרה בו מקיימים ורק נאלצים להתחתן בכנסיה מחמת עיני הנוצרים - גם לשיטתו מסתמא הוא בועל לשם קידושין. אמנם, לפי סברת השאגת אריה שבזמן הזה לא מודעים לאפשרות זו, ייתכן שגם במקרה זה יש להקל משום תקנת עגונות.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com